

Музею вшквалиті боротьби України

12. X. 1936

Олександр Мицюк

ОЛЕКСАНДЕР МИЦЮК

ПРОФЕСОР УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ ТА УКРАЇНСЬКОЇ
ГОСПОДАРСЬКОЇ АКАДЕМІЇ В ПОДЕБРАДАХ

ЕВРАЗІЙСТВО

Накладом автора

П р а г а 1930

«Legiografie» Praha-Vršovice, Sámova 665.

Після світової війни сформувалося чотири нових і на якийсь час, так би мовити, «модних» суспільних течій — фашизм, євразійство, аграризм та большевизм. Викликали їх умовини війни, а наповнилися вони, як до обставин, кожна своїм власним змістом.

На десятий рік свого існування, євразійство як суспільна течія все ще не стало могутнім потоком, хоч помітно зростає. Але ідеологічно євразійство, подібно до большевизму й фашизму, має претензію бути носієм «справді нової, небувалої, єдиноспасальної» для людського роду правди й фанатично її пропагує. Колиж однаке своєю суспільною питоною вагою нині євразійство далеко не дорівнює большевизмові й фашизмові, то всеж зокрема годі його легковажити. Спершу впрост іронічно-скептичне відношення до євразійства змінилось поволі на серйозніше і то не тільки в росіян, але й у заступників інших народів, що становлять сучасний т. зв. Союз Східних Соціалістичних Республік; ще й крім того — повстало зацікавлення ним в сусідніх із совдепією державах, Польщі та інших. Гадаємо, що час уже і нам, українцям, мати, бодай, зі стисло конспективного огляду загальну уяву про євразійство, що про нього наша публіцистика має лишень окремі вривкові статті. А що ідеологія євразійства — до речі, все російські професори — дуже звертають увагу насамперед на обґрунтування засад євразійського світогляду, щоби потім у згоді з ним формулювати свою політику, то й ми підемо цим шляхом, а саме почнемо з розгляду засад євразійства.

*

Слово «Євразія», од якого повстає термін «євразійство», не є нове. Це від давна, уживаний іноді в науці термін для означення Європи та Азії як одної неподільної географічної цілоти (суходолу). В євразійській термінології термін «Євразія» прибірає нове, вузче й більш специфічне значіння, а саме: третього суходолу, що лежить між Європою та Азією, так би мовити, середнього, що захоплює терени, починаючи від Сяну — річки і йдучи на Схід, аж до Сибіру та Туркестану включно; загально і грубо беручи цей суходіл майже покривається з теренами б. Російської Імперії. Зв'язані з тим обшаром інтенції виступають під назвою «євразійства».

Євразійство це — плід російської політичної еміграції. Але коріннями своїми воно сягає до старообрядсько-великоруської культури центральних губерній Московщини, помітно відмінної від західно-європейської культури. Першим літературним виявом ідеології євразійства був збірник під назвою «Исход к Востоку», що вийшов 1921. р. на еміграції, а саме в Софії (Болгарія). Безпосередню причину появи євразійства добавають у зовнішній поразці Росії в світовій війні, а далі ще й у перемозі над так зв. «білими», антибольшевицькими російськими арміями большевизма, що приніс унутрішній розвал б. Росії. Натурально, що серед інтелігентної частини учасників «білого» руху, по катастрофі,

повстало критичне відношення до ідеалів, гасел і тактики «білих». З другого боку — вони пережили глибоке розчарування в «союзниках» і в Європі, що кінець-кінцем зайняла до большевизму позицію, диктовану її егоїстично-економічними інтересами. Одвертаючись од Європи, частина російської еміграційної інтелігенції почала витворювати ідеологію, що її можна поставити проти комуністичної й що за нею пішов би російський нарід. Такою власне ідеологією має бути — євразійство.

В основу своєї ідеології євразійці кладуть насамперед поняття особистости і при тим не лише приватньо-людської, індивідуальної особистости, але й «многолюдинної», «соборної», «симфонічної», якою в них є колективний субект русько-євразійської культури; субект той зєднує в собі багацько народів. У цім колективнім носію особистости, соборнім і многонароднім, що складається з окремо-народніх чи приватньо-народніх субектів, пануюче значіння мусить належати москалям. От перша основна засада євразійців. Але хіба з поняття особистости не випливає рівноправність людських індивідумів а також і народів, та чи тому не протирічить будьяке панування одного над одним, а значить і панування москалів? Чи треба говорити, що маємо тут спробу відновлення того розуміння «народности», що його проголошено ще за Николая I. в догматі — «православіє, самодержавіє і народность», де під поняттям «народність» треба розуміти панування державної московської народности? Той патріот і славянофіл, що сформулював цей догмат не даремно так захоплювався московським кулаком. Він казав: «Тільки москаль володіє кулаком справжнім, кулаком *comme il faut*». Справді, — з'ясує він далі — в цім кулаці не має нічого ганебного, нічого низького нічого варварського, навпаки — багацько значіння, сили, поезії. Кулак розсунув російську імперію на сему частину світу!»*). І коли євразійці віддають москалям в Євразії ролю панів, то тим самим вони, очевидно, готують для інших народів, а в тім числі й для українського, отой кулак *comme il faut*. А це означає (коли взяти сучасний терен ССРСР. і перепис населення в 1926. р.), що 77,8 міл. москалів малиб гегемонію над немосковською людністю, що її нараховано 69,2 міл., з чого українців — 31,2 міл. Така то перша засада євразійців.

Наступну — вони виводять із релігійної сфери. Комуністичній вірі й надхненню вони протиставлять, за їх характеристикою, «абсолютно правдиву», і «абсолютно безсумнівну» російську православну віру. «Православя, для них, вище, єдине у своїй повноті й непорочности сповідання християнства... що досягнуло найбільшого розкриття в російській церкві»**). В містичній самопевности — євразійці цитують: «С нами Бог, разумеите язици и покоряйтесь» (проф. Флоровский). І хоч терени Євразії не дуже то багаті на православну людність, хоч поруч із католицизмом і десятком відштовхнених од православя християнських сект, з яких окремі досить сильні, культурно-релігійну силу на теренах цих має ще іслам, а всеж євразійці ігноруючи це вважають, що раніш чи пізніш, але їх православям повинно перейнятися все населення євразійської держави***). Саме на цім підложу, на їх погляд, створиться

*) Навожу за Драгомановим. — «Политич. сочин.», т. II. 1906, Paris, ст. 513.

**) «Євразійство». — Опыт систематич. изложения. Евраз. кн-во, 1926, ст. 15, 17, 18, 22.

***) Там таки.

нова національна російська культура, бо, мовляв, великі культури завжди релігійні; безрелігійні культури — «упадочні» (кн. Н. С. Трубецкой). З особливим притиском євразійці обстоюють звязок православя з теренами Євразії, містично прорікаючи, що православя це — живий дух, звязаний із ними. Його суть — «бытовое исповедничество» (під чим треба розуміти щось близьке до обряду, тобто, нижчу форму кожної релігії), за їх думкою, ріднить російське православя з азійським поганством і з туранським ісламом, а це, на їх погляд, робить вповні можливим перехід визнавців тих релігій до православя. Вони уважають, що релігія створює культуру, культурно-етнольогічний тип, а цей уже знаходить свій терен. Коли так, то здавалось би, що, цілком у згоді з дійсністю, напр., мусульманська релігія по праву склала та має і свою культуру і свій етнографічний тип, і свій терен. І як раз мусульмане б. Росії зробили ж цей висновок (ще до появи євразійства) в т. зв. панісламізмові, тобто в стремлінні об'єднати в одну державу всі народи і країни, що входять в склад б. Росії й визнають іслам. Цю ідею стали проповідувати і то власне в б. Росії мусульмане ще з 70-х років минулого століття*); її буйний розвиток в наші дні, коли панісламізм стремить вже об'єднати весь світ ісламу, серіозно непокоїть російську буржуазну публіцистику, а большевики поборюють її активно, на що вказує факт, що в кінці 1929 р. розкривши панісламську організацію під назвою «Туран» в Казані, перевели між її членами масові арешти.

А проте євразійство неправославним культурам навіть не лишає місця, або вважає їх тільки за переходовий ступінь до євразійської-православної. Змосковщена до кінця православна релігія — в їх концепції — змосковлюватиме культуру, а разом із тим і етнографічні меншости, і заселені ними терени Євразії. Отже, православя буде знаряддям змосковщення чи русифікації. «Православна російська церква емпірично — кажуть вони — і є російська культура». Або ще так: в Євразії має бути «єдина симфонічна культура, де кермівниче становище належатиме знов таки культурі — власне російській**).

Так у цій другій засаді без фігового листка розкритий другий к и т ніколаєвско-славянофільської тріади — казенно-войовниче православя. Справославити всю державу — таке було політичне завдання російського царату; справославити Євразію — є тепер гасло євразійців. І як тоді, так і тепер чути дух московських славянофілів. «Безъ православія — писав Кошелєв Аксакову — наша народность — дрянъ» (фраза, що її євразійці вживають іноді, як motto). Також і Герцен писав якось тому таки славянофілові Аксакову: «Для Вас руський народ переважно православний, себто, найбільш християнський, що найбільш наближається до «весі» небесної... Московські славянофіли були передусім течією віроісповідною, — за характеристикою Драгоманова (1876. р.) «не панславістами, а пан-православістами***). Євразійці їх наслідують, роблячи православя служницею московської культури і гнобителем інших. Вони

*) Див. Зареванд. — «Турція и пантуранизм». Париж, 1930 р.

**) «Євразійство», стор. 27—28.

***) М. П. Драгоманов: «Политическія сочиненія», т. II, 1906, Paris, ст. 187. В тих «Пол. сочин.» нашого великого мисленника, написаних 40—50 літ тому, ми знаходимо багатий матеріал для критичного зрозуміння генези й засад ідеології сучасного євразійства.

свідомо негують основний принцип людини і громадянина — право віри й невіри. Що більше, факт існування у світі кількох християнських церков і використовують евразійці в той спосіб, що «перегородки» між ними «піднімають до неба». Крім того, природу католицизма вони при- вирливо трактують — як інтернаціональну, а природу православ'я згорда — як понаднаціональну (Ильин); католицизм східного обряду вони називають тільки «гальванізацією уніятського принципа». Евразійці виступають як приклонники єдиної православної церкви, беручи її в тім вигляді, як вона склалася: державно-централістичною, аристокра- тичною, ієрархічно-бюрократичною, пансько-чиновницькою, під огля- дом матеріальним дорогою, і розуміється, з церковно-славянською мо- вою при богослужбах та продовжуючи її стару русифікаційну службу. Тоді як українська традиція стоїть за неагресивну, демократичну, дешевшу, громадську церкву; в тім напрямку на Україні працювали брат- ства XVI—XVII. в. в., що їх нищила Москва ще й в XVIII. в., доки таки не знищила; наша традиція знала і зближену до української цер- ковну мову й такою мовою писані релігійні книжки. За часів останньої революції та традиція знову віджила на Великій Україні — в україні- зованій церкві. Її відновила сама православна громада, що використала факт знищення більшовиками державної церкви й переслідування ними релігій. До цього відновлення української церковної традиції різні напрямки російської думки поставилися негативно. Самозрозуміло, що стихійно (абстрагуючи від большевицького режиму) відновилася й повна свобода віри чи невіри і фактичне право творення на Україні релігійних асоціацій найрізноманітніших визнань. Згідно з ідеологією евразій- ства над усім тим мусіла б запанувати нероздільна казенна православна церква, яка — не слід забувати — в царині критичної думки відстала навіть від давньої греко-східної церкви IV—VIII. в. в. Ось така друга засада евразійців.

Далі йде найбільш важливий у їх світопогляді принцип. Евразійці уявляють собі широчезні простори евразійського терену як «евразій- ський світ..., замкнену й викінчену географічну, господарську й етнічну цілість, відмінну і від властивої Європи і від властивої Азії*). «Евразія — окремий світ, єдиний у собі...». Отже Евразія становить своєрідну цілість. Ця теза настільки проблематична, наскільки й дорога евразій- цям, бо доводячи її — а для того притягають зброю з різноманітного арсеналу науки — вони тим самим доводять натуральність об'єднання теренів Евразії в одну політичну цілість, в одну єдину, неподільну дер- жаву.

Як же розуміють евразійці цю своєрідність евразійського «єдин- ства» і «цілості»? Коли вглибитися в евразійське уявлення тої своєрід- ности, то мимохіть перед нами по-перше воскресав: ідеологія москов- ських славянофілів, що їх Драгоманів слушно назвав власне великорусо- філами, а по-друге — ідеологія російських народників. Славянофіли вважали, що російський нарід виробив самобутні прикмети, чужі для західно-європейської культури, і сподівалися, що ті засади стануть «світочем» загально-людської культури. Народники 70-х років вбачали

*) Н. Р. «Наслѣдіе Чингис-хана. Взгляд на русскую историю не з Запада, а с Востока». Евраз. кн-во, 1925, ст. 52 і «Евразійський временник», кн. IV., 1925, стаття П. Савицького.

російську самотність у тім, що Росія своїми власними шляхами піде до здійснення соціалізму, поминаючи проміжні стадії, перейдені заходом. Нарешті з'явилися евразійці. Як і славянофіли вони негативно оцінюють європеїзацію Росії, що по їх думці, скаламутила національну свідомість москвинів та наслідком якої росіяне «гордилися не тим, що вони були, а тим, що хотіли стати авангардом Європи й європейської культури в боротьбі з іншими культурами, а в тім і з своєю власною». Як колись славянофіли, евразійці приймають за аксіому (та на тім стоїть і сучасний нам автор-європеець — Шпенглер), що європейський Захід згнив і доживає свій вік. «Ми мусимо привичаїтися до думки — пише визначний ідеолог евразійства кн. Трубецкой — що романо-германський світ із своєю культурою найлютіший наш ворог». Інчий ідеолог евразійства трактує європейську цивілізацію як «стовп злоби богопротивної», як «вавилонську вежу», як «мати блудниці і мерзостів земних» (Ильин, «Евраз. временник», кн. IV). Ставлячись із жалем до факту проникання елементів західно-європейської цивілізації до московської культури і недооцінюючи їх значіння, евразійці наслідують пізніших славянофілів, а саме — Н. Даніловського та К. Леонтьєва, і що до панславізму. Два вище згадані заступники пізнішого славянофільства виступають проти «розтоплення російської культури в абстрактнім і романтичнім панславізмі». (Та й западник Белінский казав — «до славян нам нет дела!»...). Евразійці не хочуть навіть чути про славяно-російський світ, як про культурну цілість, і не вважають вже за дуже близьку етнічну спорідненість між славянами. Вони не визнають, щоб основи російської культури були зв'язані з славянством. Росію з славянством зєднює — каже Трубецкой — єдине «звено» — це російська літературна мова, і більш ніщо. Та ба, коли російська мова пішла від церковно-славянської, кажуть вони, то не тому, що остання була славянська, а тому, що вона була церковна. «Славянський характер», «славянська психіка»..., «загально-славянський фізичний і антропологічний тип»..., «славянська культура», «етнографічна спільність славян» — все це для них «міфи»^{*)}. Панславізм це для них якась дурійка, що її вже час здати до архіву.

Одгороджуючись од славянства, евразійці відокремлюють себе й од східних народів. «Ми не славяне» — кажуть вони — «і не туранці, хоч у низці наших біологічних предків є й ті й другі — а рускіє»^{**)}. Культура Росії для них не є ані європейська культура, ані одна з азійських... вона цілком особлива, специфічна культура..., синтез східних і західних культур... середня між тими й другими, евразійська культура^{***)}. При тім, надаючи їй значіння, йдуть вони за славянофілами, що по своєму зінтерпретували гегеліянство з його схемою змін національних гегемоній у всесвітній історії; згідно з популярним на той час вченням німця Гегеля весь розвиток людства йде ступнями, при чім кожний ступінь персоніфікується в якійсь одній нації; носієм останнього ступня є германці (переважно прусаки); дальший ступінь у схемі Гегеля не передбачено... Славянофіли, за виразом Гоголя — восточники — той останній ступінь зв'язували з російською культурою. Вони вважали,

*) К проблеме русск. самопознания, 1927, стр. 93—94.

**) «Евразійство», ст. 31.

***) Там таки, ст. 32.

що найбільш досконалий розвиток світового розуму знаходить вислід не в германо-романській культурі, а в відмінній основоположними принципами культурі російській, точніш — московській, яка тим то й мусить по добі німецькій стати останнім ступнем загально-людської культури. Наслідуючи славянофілів, євразійці й собі твердять, що євразійській культурі «в нашу епоху належить кермівнича й перша роля в низці людських культур»^{*)}). Ось так у ХХ. в. в «модерній» ідеології виступає наївне колишнє самохвальство москвинів в ХVІ. в., мовляв, Москва — третій Рим, а четвертому не бувають. В одріжнення від славянофілів євразійці не визнають ніякої загально-людської культури й ідеалів; вони знають тільки різко відмежовані одна від одної й собі чужі національно-державні культури, що з них кожна становить у собі замкнений світ, який не має точок діткнення з іншими культурами.

Мабуть ніхто не буде заперечувати своєрідности й одмінности російської, точніше — великоруської культури від Європи й Азії; але хто ж погодиться з тим, що на теренах Євразії є й має існувати лише тільки ця культура? А її євразійці лише й бачуть, про те лише й мріють, ігноруючи існування інших культур, напр., української, що й собі відмінна від Європи й Азії, але рівно відмінна й од великоруської. Можливо, вони і праві, одмежовуючись од славянства, чим полегчують позицію тих, що великоросів не хочуть включити в сімю словянських народів. Однак ми, українці — чисті славяне і походженням і ідеологічною традицією. Остання знайшла собі відмінний вираз у Москві, одмінний у нас. У Москві ідея панславизму ховала в собі нерівне трактування славянських народів та імперіялістичне стремління поширити російську державу на все славянство. Відомий, напр., славянофіл Хомяков мислив славян, як «орлів», що, одначе, «могучую голову склоняють передь старшимъ сѣвернымъ (себто — московським — О. М.) орлом!»... і мріяв, щоб російський цар (тоді Микола І.) став «всеславянскимъ царемъ»! Московський панславистичний імперіялізм, за виразом Костомарова, мріяв «простереть когда-нибудь царственную десницу на славянские народы и уготовить имъ вожделенную судьбу Украины и Польши». Натомість «умираюча під кнутом московським і санктпетербурським багнетом» українська народність, з хвилику коли станула разом із іншими славянськими народами на шлях відродження, відразу прибрала ідею панславизму у «світлі форми федеративного союзу славян» (Костомарів) у згоді з ідеалом: «Щоб усі славяне стали добрими братами і синами сонця правди» (Шевченко).

Одначе доведення відмінности і своєрідности від Європи, Азії і славянства не дає підстави ще протиставити у цілому великоруську культуру, (як то можна робити, скажім, з культурами Заходу і Китаю або Індії) та ще й як щось ліпше в понятті євразійців — «гнилому» Заході і «мерзостям» європейської цивілізації. В минулому московські «восточники» вважають Петра Великого за руїника московської самобутности, хоч на це є й інші погляди. На думку, напр. Драгоманова, Петро Великий, і в царині релігійній, як і в богатях інших, не тільки не зробив ніякої сутньої реформи, але навіть ще далі розвинув принципи московського життя, хоч і дав їм європейський стрій, і при тім

^{*)} Там таки, ст. 36.

не стільки нового крою у стилі XVIII в., що тоді починався, скільки вижитого XVII»*). Про 90. роки той таки Драгоманов**) писав: «не має нічого більш неправильного, як протиставлення Росії й Заходу, що є в суті речі відгомонам однобічного, геть чисто віроісповідного погляду на життя та історію». Ще менш підстав протиставити Великоросію Заходові тепер. Але кінець кінцем! Хай це буде справа самих москвинів. Лише те протиставлення чіпає в їх концепції й Україну; вони говорять і за нас. Тим часом це не вірно ні для минулого, ні для сучасного України. В минулому Україна тісно була звязана зпочатку з Візантією, а потім із Заходом (февдалізм, цеховий лад, магдебурське право, вплив старочеського права на литовсько-українське, морські зносини, Могилянська Академія і т. д. і т. д.); інкорпорація Москвою, правда, поставила кордон між нами й Заходом, алеж не неперехідний. До тогож Україна все зоставалася певними своїми частинами в західнім світі, бо ніколи ціла не вміщувалася в рямцях самої Росії, до речі, як то є й сьогодні, коли українські землі лежать і поза С. С. С. Р., у межах сусідних держав Заходу. Тож і своїм історичним минулим і географічно й культурою ми, українці, належимо до європейського культурного обшару. Європеїзація є для нас продовження того, що в нас було й є європейського. Знаємо що в європейській культурі є й негативні боки, так вільнож нам брати з неї тільки ліпше, але бути самими собою, не втрачаючи своєї самобутности. Отже, те протиставлення до Заходу не може до нас відноситися.

Коли євразійці говорять і за українців, як і за інші народи Євразії, то виходять із їх відсталого-тенденційного поняття «національного», яко «державного», а не в розумінні «народности». Скільки паперу списано вченими різних країн розяснюючи хибність такого розуміння; з особна для росіян в цім відношенні так багато зробив Драгоманов ще у 80-роки. Все те професори-євразійці, а між ними є й професори державного права, не можуть не знати. А проте вони стоять на становищі, що в державі Росії-Євразії вся арифметична сукупність ріжноплемінного населення складає одну націю, і при тім, мовляв, руську чи євразійську. В данім випадку позиція євразійців є ніщо инше, як позиція реакційного публіциста 60-х років Каткова, який держався погляду, що «русскій народъ единообразенъ во всемъ своемъ составѣ отъ Карпатъ до Амура»... На основі свого тенденційно-реакційного розуміння нації євразійці за правдивий націоналізм уважають такий, «який виходить із самобутньої національної культури, або (і тут пікантність!) скермований до такої культури»***). Перша частина формули вірна, й на ній то й стоять різні народности Євразії і деякі, хоч треба признати, дуже нечисленні кола великоруської народности. Одначе тільки ця частина формули ніяк не дає підстави євразійцям для їх націоналізму, що «третірує» не-великоруські народности. Тому під правдивим націоналізмом вони розуміють ще й такий, що скермований до творення самобутньої національної культури..., хочби й на кістках інших культур, що йде до творення культури «единого народа» на теренах десятків інших самобутніх культур інших на-

*) Драгоманов: «Языки, конфискованные Святѣйшимъ Синодомъ». «Вольное Слово», ч. 26 за 1882. р.

**) «Либералы и земство въ Россіи», цитую за «Полит. сочин. Драгоманова, т. II. Париж 1906, ст. 830.

***) Трубецкой «К проблемѣ русскаго самопознанія», 1927, ст. 15.

родностей, «свідомо відкидаючи дух європейської цивілізації і будуючи державність і культуру на цілком інших не-європейських засадах»^{*)}. Така ще одна позиція зорієнтованого на Схід євразійського націоналізму. Мимохіть напрошуються слова Драгоманова^{**}), сказані ним із приводу зненависти попередників євразійства до Європи й Заходу: «Ми не думаємо преклоняться перед Заходом..., але дуже добре памятаємо все зле, зроблене нашому внутрішньому розвитку... ворожнечою до Заходу і тим «восточним» націоналізмом, під котрий так зручно ховається все ретроградне і обскурантське».

Всебічну єдність і цілість Євразії, на думку євразійців, визначила вже історія. Євразія — це колишні терени монгольської імперії, що її границі приблизно покриваються з границями б. Російської імперії. На їх думку, Росія не продовження Київської Русі, а має з нею тільки спільну назву. Натомісць її створили монголи з того часу, як вона увійшла у склад татарської державности. «Сама природа вказує народам Євразії на konieczність зєднатися в одну державу»^{***}). Перші вияви євразійської культурної єдності й цілоти вони знаходять уже в імперії Чингіс-Хана. «Монголи формулювали історичне завдання Євразії, поклавши початок її політичній єдності й основам її політичного ладу». Під монгольське ярмо Росія попала роздробленою, «татари гнобили, але й учили, і через 200 р. Росія вийшла з під нього хоч і «неладно скроєною да крепко сшитою» православною державою»[†]). «Без «татарщини» — не булоб Росії» (П. Савицький). Московський «улус», пізніше московська держава — читаємо в ще одного автора («Євразія») «заступила місце монголів і одідичила по них їхню культурно-політичну спадщину». Москва стала новим збирачем євразійського суходолу; цю роботу майже закінчила імперія, хоч «сама істота російсько-євразійської ідеї не була усвідомлена». В останній революції довелося вже большевицькій владі продовжувати діло «собиранія Русі» московських царів, і під гаслом інтернаціоналізму виконувати заповіт великого Чингіс-Хана... З діяльності большевизму — каже Трубецкой — «прет іво всех щелей»... як сім сот літ тому назад... напівазіягське обличчя Росії — Євразії... запах паленого кізяку, кінського поту, верблюжої шерсти..., встав над Росією тінь великого Чингіс-Хана, обєдинителя Євразії»^{††}). «Апoteозом татарщини й Чингіс-Хана, — каже, критикуючи євразійство, російський проф. Кізіветтер — обвіяні найбільш надхнені сторінки євразійських промов». Аж Чингіс-хана притягнуто — зауважимо ми — в характері історичного аргумента за єдність і цілість Євразії, за «єдину недєліму» Росію та проти самовизначення народів і країн, проти їх природнього сепаратизму...

В наші дні, на погляд євразійців, не гнилий Захід, а Схід несе зорю відродження; виходячи з революції, Росія одвертається від Європи й повертає обличчя до Азії. Надалі Євразія буде ареною боротьби азійських елементів із європейськими, в якій, розуміється, більш високої культури елементи Азії, *ad maiorem gloriam* Чингісханових заповітів, переможуть елементи Європи, бо євразійська культура інтимно-споріднена

*) Н. Р. — «Наслєдіє Чингис-Хана», ст. 57.

***) «Политич. сочиненія», т. II, 1906, Париж, ст. 27.

***) Н. Р. Наслєдіє Чингис-Хана. Берлін, ст. 52.

†) Трубецкой. — «К проблемѣ»..., ст. 52.

††) Трубецкой. — «К проблеме»..., ст. 55.

з азійськими, а російський нарід цілком пасує до Азії. Досі серед інтелігенції в б. Росії слово «азіят» було лайливим; евразійці, навпаки, гордяться ним.

«Да, скіфи ми, да, азіяти ми
С раскосими и жадными очами».

Вірш, що його можна поставити моттом до всієї ідеології евразійства.

Та аргумент із Чингісханом виужитковують і прямі родичі його, але вже в -- протиевразійській і в протиросійській політичній концепції. Ми вказали вище на тріумфальний розвиток ідеї панісламізму, що зародилася серед татар евразійського Поволжжя. В 80-ті р. р. минулого віку чисто релігійний рух став набирати націоналістичного забарвлення, обвіяного ідеєю всетюрського самовизначення, виявляючись зпочатку в белстрестиці, а з середині 90-х р. р. і в публіцистиці. Після першої революції в Росії провідники тюрсько-татарського націоналізму мусіли були емігрувати до Туреччини й виступили там з пропагандою пантуранізму чи точнійш -- пантюркізму, скермованого до об'єднання всіх тюркських племен в одну державу під владою Туреччини. У світову війну Туреччина вступила з мрією включити в турецьку державу все татарське Надвожжя. Сучасна влада кемалізму своєю політикою підготовляє здійснення пантюркізму, себто, щоб колись одняти від Росії Надвожжя, Приуралля, Степовий Киргізський Край, Туркестан і інші райони з тюркським населенням і об'єднати їх в одне ціле з Туреччиною. Пантуранізм не видається росіянам фантастикою, його розглядають, як рух, що «загрожує великою небезпекою для цілості державних теренів Росії» (проф. Кізеветтер). В інших авторів*) та сама ідея об'єднання прямих родичів -- народів Чингісхана в одну державу виступає, як панмонголізм. Такого характеру, видко, й була розкрита більшовиками згадана вже казанська націоналістична організація «Туран», що об'єднувала і буржуазні і комуністичні татарські елементи; на чолі її стояв відомий татарський діяч і комуніст Султан-Галієв, а організація ставила своєю ціллю об'єднати в одну державу визнавців ісламу -- татар, башкирів, киргізів, комликів і інші менше значні тюркські племена С. С. С. Р. Коли евразійці навіязують до Чингісханових традицій, то це має дуже вузькі підстави: бо є тільки безперечним у москалів: запозичення ними від монголів деяких рис управління, «затворництва» жінок, зовнішньої техніки, як «ямська гоньба», батіг та «плеть»... Зате колиж до тих традицій навіязує своє пробудження тюрсько-монгольський Схід -- то це вже щось інше. Власне національний ренесанс тюрсько-монгольського Сходу зводить на нівець евразійські мрії.

Натискуючи на всебічне єдинство Евразії, евразійці розглядають і її терен, як географічний індивідуум, яко специфічний окремий, цілосний географічний світ, що означає собою світ цілосної евразійської культури. «Геополітична плоть Росії-Евразії в значній мірі -- каже ідеолог евразійства від географії й економіки доц. Савицький -- є географічна плоть монгольської держави**»). Росія-Евразія -- каже той самий автор

*) Др. Еренжен Хара-Даван: «Чингис-хан, как полководец и его наследіе». Білгород, 1929. р.

***) П. Н. Савицький. «Россія -- особый географический мір», Евраз. кн-во, 1927, ст. 25 і 28.

— в «месторозвитіє», «єдиное целое», «географічний індивідуум», — одночасно географічний, етнічний, господарський, історичний і т. д. «ландшафт»*). Але що таке «ландшафт»? — запитаємо ми. Під ним треба розуміти певний район, де підсоння, ґрунт, рослини, характер обробки землі й, нарешті, людської культури творять певну гармонійну цілість. Для п. Савицького ціла Євразія і є таким ніби «ляндшафтом», бо там симетрично (!! *О. М.*) сполучилися пустеля, степ, ліс і тундра. Сам він Євразію зве — «континент—океан» (!) і простір її — коло 10 тисяч кіл. завдовжки і 5 тисяч кіл. завширшки — дає до такої метафори повну підставу. Але чи ж мислимо — та ще для географа — приймати а ргіогі такий простір за географічну єдність? Що середина Євразії, обшар між ріками Обю та Леною, віддалена від морів більш ніж на 1000 клм. (найвища можлива грань континентального транспорту для господарсько-торговельного обороту) — то ще не доказ, що західні терени, аж по Чорне море та Східні — аж по Амур складають із тою частиною якусь єдність. Чому вони не можуть бути єдністю без тої частини, самі? Для географа Савицького то все оден «ляндшафт»; для другого «євразійствуючого» географа доц. Полетики**) Євразія є країною «ляндшафтів» — отже, щось інше, із чим ми вповні згоджуємося, але це щось повалює тенденційне «єдинство», як абсолютну підставу до державної єдності Євразії. Ляндшафто-творчим фактором — як слушно зазначає доц. Полетика — є підсоння, що зі зміною широти змінюється, спричинюючи відповідні зміни ґрунтових і рослинних зон, а з тим і сільсько-господарських провінцій, себто, зміну «ляндшафтів». Під впливом солярно-термічного й атлантичного, головне гідрометереологічного чинників, яко головних підсонньо-творчих факторів, у різних частинах Євразії створились різні кліматичні типи. Сполучення названих головних і льокально-секундарних факторів дає за клясифікацією Л. Берга, таких п'ять підсоннів, а з тим і 5 «ляндшафтів»: а) тундровий, б) тайговий чи сибірський, в) дубових лісів, г) степів і д) позатропічних пустель із холодними вітрами. Особливості підсоння визначили і особливості господарств, і загальної культури, і життя. За клясифікацією Є. Гана для Євразії істотні три найголовніші типи господарства: а) рибалство й полювання, б) скотарство кочевників і в) плугова культура. Ці різні форми господарювання зумовлюють «великі різниці у секундарних галузях культури» — каже Полетика — «в духовнім житті і в способах життя, і ясно, що російська культура (культура в етнографічнім розумінні слова, а не як духовна діяльність вищих інтелігентських шарів) не о д н о р о д н а ч и м о н о г е н н а (підкреслення наше, *О. М.*), хоч плугова культура обіймає поширення і значіння на дуже великих просторах». Отже за географом, що не поставив науку на службу євразійському ідеалові, замість однородної культури Євразії, як пропагують євразійці, в дійсности є кілька, багацько культур народів Євразії. Для євразійців вона — однородна, бо мислять її, як культуру інтелігентських общеруських верхів, що є для них зброєю їх політичного ідеалу.

Євразійці знаходять аргументи для себе і в деяких істориків-археологів, посилаючись, напр., на Г. І. Боровка, який заступав погляд,

*) Йогож. — «Географическія особенности Россіи», ч. I., Прага, 1927.

**) Йогож стаття: «Die geographischen Hauptbesonderheiten Russlands und ihre negative kulturelle Bedeutung», у місячнику «Ost-Europa», 1928, Н. 11, стор. 764—784.

що в «античні часи увесь терен від берегів Чорного моря і йдучи на Схід, через Волгу, Каспій, Ураль, повздовж південного Сибіру аж... до Китаю на Сході й до Іранської височини на Заході був зайнятий племенами — представниками споріднених між собою культур... скіфсько-сибірських... Спільність тих культур, що різко одріжняються, коли взяти їх укупі, від всіх останніх відомих нам культур, є цілком означений і надзвичайно важливий в історії людства факт. Це особливий самостійний світ». Як бачимо, ходять тут про античні часи, про які щодо теренів Євразії маємо аж надто мало відомостей.

Звертаються вони за поміччю й до російської історіософії, аби знайти підтвердження тез про риси особливості й суцільності Євразії. Для того наводять міркування, напр., С. Шевирова (1841. р.), що «Захід і Росія стоять одне проти одного... стане Росія зайвим доповненням історії Заходу, чи встоїть на своїй самобутності... і складе світ особливий?....» Згадують думку Герцена (1850. р.), що «в Росії є щось своє, особливе». Теж Н. Леонтьєва (1882), що «Росія з азійськими володіннями, це цілий світ окремого життя, окремих державний світ». Розуміється, євразійці притягують і істориків, і історіософію тих, що говорять щось для них бажане, інших вони оминають та їх праці замовчують. У працях і творах таких істориків, як проф. Пл. В. Павлов, Н. И. Костомаров, О. Н. Шапов, і таких публіцистів, як Герцен і Бакунін, вони зустрілиб і протилежну їм історіософію. В Герцена, напр., беруть вони вище наведену думку, а виминають те, що він думав, напр., про той обсяг Росії, про отой ідеалізований «континент-океан» євразійців. «Ми нічого не знаємо більш «нелепее» — пише Герцен — від цих «китообразних» держав, що їм тяжко рухатися від росту*). На иншому місці той самий Герцен ставив питання — якого не поставив ще ніхто з євразійців — що робити, як Україна не захоче бути ні польською, ні російською? І сам таки відповідав так, як не скажуть євразійці: в такому разі Україну слід визнати вільною й незалежною країною**). Не покличуться євразійські ідеологи й на історіософію Бакуніна: «зовсім не вірно говорить про російський нарід» — казав анархіст Бакунін, — «як про єдиний, бо російський нарід не становить однородної маси, а складається з кількох споріднених, але всеж різних племен... Крім великоруського народу, є ще український..., що зробив велику помилку, прийнявши в XVII ст. протекцію російського царя... Цей нарід... мабуть складе окрему державу... незалежну від Великої Росії й Польщі***). Або того таки Бакуніна: «Хочемо, щоби Польщі, Литві та Україні, фінам і латишам а також Кавказькому краєві була повернена повна свобода і право розпоряджатися собою й улаштуватися по своїй волі, без жадного з нашого боку втручання прямого чи посереднього»†). Таку історіософію євразійці мовчки виминають.

Не так легко знайти євразійцям підтвердження своїх засад в економіці. Політичною економією вони зовсім незадоволені. «Хоч є величезна кількість книг на російській мові, присвячених політико-економічним проблемам — у питаннях теоретичної політичної економії» —

*) «Колоколь», ч. 66.

**) Теж, ч. 34.

***) Бакунінъ: Историческое развитие интернационала. 1863, ч. I., ст. 350, 351, 360.

†) Його таки: — «Народное дѣло, Ро мановъ Пугачевъ или Пестель», ст. 41—42.

каже їх економіст П. Савицький — «досі нема ще російської науки... Основні теоретичні проблеми господарства ще не продумані «по-руськи». І кожному хто підійшов би до господарсько-економічних питань Росії-Евразії зі завданням самостійної думки, прийшлося би і приходиться бути самому собі батьком. Але треба! Велика евразійська культура не може обходитися без самостійної і творчої політико-економічної галузі»^{*}). В економічному відношенні за особливість Евразії вважають низьку пересічну густоту населення: перед війною ціла Росія (з Україною) мала, мовляв, на кв. кіл. 9,2 душ, а по війні, у 1926. р. тільки — 7; її європейська частина мала перед війною 25 душ на кв. кіл., а Сибір — 0,7. На Україні ж навіть російський географ Полетика намічує густоту у 80 душ на кв. кіл., і в такому разі чи не яснож, що вже з погляду густоти людності Україна не належить до Евразії? Далі, за особливість Евразії вважають те, що вона стоїть в дуже не вигіднім положенні до світових водяних шляхів сполучення, чинників, як відомо, не тільки господарського, але й всілякого поступу. Знов Україна, як понадчорноморська країна, має особливості діаметрально протилежні і для неї вигідні — тим самим знов таки не надається до системи Евразії. Евразійці кажуть, що не вигідне положення Евразії щодо світових водяних шляхів сполучення, сприяло захованню її політичної цілості, але затримувало загальний культурний розвій. І доки повітряна плавба не розвинеться в напрямку дорівняння з морською, доти той стан залишатиметься. Віддаленість же середини Евразії від океанів, що не дозволяє залізничному дозовові стати комерційним, вказує їй на konieczність бути економічно таким же самовистачальним світом (автаркією) як Сполучені Штати Америки, скориставши для того з імпорту чужоземних капіталів. На це можна сказати, що Сполучені Штати не автаркія, а країна двобічного гармонійного розвитку — індустріального й сільсько-господарського разом. Україна, окремо взяти, має всі дані до такого двобічного розвитку. Автаркія ж Евразії означала б обов'язок України жититися індустріальними виробами тільки Великої Росії: так намагалася робити царська Росія, так робить большевицька Евразія. Нас би визискувала на свою користь Евразія, фактично Московщина, замість того, щоб ми розвивали свою індустрію, або недостаточні продукти набували по інших державах, маючи на увазі мотив найбільшої для нас вигідності. Ми б усе були тою таки колонією Московщини, що нею були й є досі, надалі ж, ще гірше — колонією колоніальної держави. Евразійці самі визнають, що Росія-Евразія економічно, наслідком большевицького господарства, відкинена в низьку колоніальних країн, таких, як Індія, Єгипет, Мароко. В такому злидненні стані евразійці знаходять лише те добре, що силою річей Евразія стала на чолі своїх азійських сестер — колоній у їх сукупній боротьбі проти романо-германців і європейської цивілізації. «Від нині» — каже Трубецкой — «інтереси Росії нерозривно зв'язані з інтересами Турції, Персії, Авғаністану, Індії, можливо, Китаю й інших країн Азії. Азійська орієнтація єдино можлива для справжнього московського націоналіста»^{**}). Ту орієнтацію ми бачимо практично вже в експортно-імпортній політиці большевизму.

Як бачимо економіка не придатна для доведення тези про єдність

^{*}) П. Н. Савицький: «Росія особий географіч. мір», стр. 59.

^{**}) «На путях. Утвердження евразійцев», кн. II, 1922, ст. 302, 306.

Евразії. Та й усі способи доведення тої всебічної єдності не можуть скрипити тенденційного становища євразійців. Воно зустріло рішучі заперечення навіть серед частини російської неєвразійської критики. Відомий історик культури проф. Мілюков, напр., уважає погляди євразійців узагалі «предвзятими» і каже, що Росія це ніяка специфічна Евразія, що єдність євразійських теренів — це чиста фантазія, а протинно, в Европою Росія звязана тісніш. ніж з Азією...

Досі була мова про свого роду «наукові» підвалини ідеології євразійців; переходимо тепер до їх політики.

Євразійці відокремлюють себе від своїх земляків-реставраторів, які впрост одкидають усе те, що з часу останньої революції сталося в Росії, і вважають, що розвиток Росії властиво припинився в 1917. р., та що лише їм доля судила продовжувати історію Росії. І коли ті реставратори в рівночасно і прихильниками інтервенції закордонних сил для повернення попереднього стану в Росії, то євразійці — проти інтервенціонізму. Вони переконані, що чужинці-інтервенти використають інтервенцію для своїх егоїстичних цілей; відновлена ж таким способом великодержавна Росія фактично втратить свою незалежність, бо в ній запанують, як у своїй кольонії, чужинці; і євразійці звать «предателями» тих росіян, що стоять за інтервенцію.

Рівночасно євразійці й проти большевицької ідеології, вважаючи її за ненаукову і шкідливу. Але вони за «пріятіє» революції, а в значній мірі й досягненнь большевицького режиму. «Русській нарід» — на їх думку — скористав із большевизму, як зі зброї, щоб урятувати російську територію й відбудувати російську державність*). Тут мова про завоювання совіцькою Росією тих держав, що по світовій війні повстали на основі права самовизначення (як Україна, Грузія, Кубань та ин.) і большевики, мовляв, цим продовжують давню московську традицію імперіялістичного «собіранія Русі». «Комуністи самі того не помічаючи — читаємо в євразійських писаннях — одновили політику Москви, що й собі підтримувала й підюджувала «пригнічених» у Новгороді чи Пскові, щоб легше і скорше ці держави підбити, а в гетьманській Україні XVII—XVIII в. в. «поощряла» посполитих проти старшини, щоб проковтнути і тих і других**).

І Ленін, засівши у Кремлі, почав робити діло Івана Каліти. Большевики відродили військову могутність Росії, привернули кордони російської держави, зібрали й одновили Росію, як велику, єдину державу й підготовляють прихід самодержавця всеросійського. «Насильницькими заходами вони стверджували і зміцнювали державну владу й разом із тим дали вихід... стіхійній зненависти мас до «баріна» й «барства***). Тому — кажуть євразійці — большевики все ще потрібні й залишаться доти, доки в середині Росії не зявляться ті, хто зможе їх замінити†)... А за тих наступників вони вважають тільки самих себе й виходять із того стану річей, в яким Росія тепер перебуває, лише протиставляють большевизмові свою «істинну ідеологію» і свою програму, що їх розробляють на еміграції.

*) «Євразійство», стор. 6.

** Там таки, стор. 48.

*** Там таки, стор. 48.

† Там таки, стор. 6.

Та революція, яка знайшла остаточно свій вираз у большевизмі, для евразійців не є якийсь дикий безглуздий бунт, як це деякі суспільні групи собі уявляють, а процес «саморозкладу імператорської Росії», що зійшла з історичного національного шляху на чужий для неї європейський, — це смерть старої та «народини в муках Росії нової, нової індивідуалізації Евразії». Ще до війни «з повною ясністю» — кажуть вони — «позначився був давний трагічний розрив між народом... і правлячим шаром, що в європеїзації втрачав свою народність». А «правлячий шар» розуміють вони за Ключевським, як «діючий поза суспільством і позбавлений усякого соціального обличчя гурт фізичних осіб різнородного походження, об'єднаних лише «цінопродуцтвом». Евразійці ставлять большевизмові (що його влучно охрестив італійський економіст — проф. Франческо Нітті, як *socialismo asiatico*) в заслугу, що він знищив європеїзовану верхівку, і то не тільки правлячі кола, але також і верхівку народу, себто — інтелігенцію!! На трупі знищеної європеїзованої частини б. Росії, кажуть вони, природньо-органічно виріс із народних низів новий совітський правлячий шар. Стихія державности знайшла своє втілення в порівнюючі невеликій волевій групі комуністів, низького освітнього й морального рівня, що диким насильством переконала (! О. М.) нарід в його придатності... стати несвідомо зброєю відродження державности. На оцю групу — брутальну, темну й неморальну, але зате не заражену «гнилим» європеїзмом, і думає опертися в майбутнім евразійство! Добре організована большевицька партія є становим хребтом «правлячого шару», й загрожує небезпека, як би вона враз й без заміни чимось рівнозначним зникла*). На її місце повинна стати рівно монопольна партія, але евразійсько-православна. Свою партію, що над організацією її вони вже працюють закордоном, евразійці мислять, як різко відмінну від загально-існуючих під тою назвою організацій. Їх партія особлива, урядова, що своєю владою ні з якою іншою партією не поділиться, й навіть виключає існування інших політичних партій. Вона — державний ідеологічний союз... Формально щось подібне до цього — кажуть евразійці — являє собою італійський фашизм..., але, розуміється, ліпшу аналогію для того дають самі большевики**).

Евразійці заздалегідь згоджуються і приймають існуючу в С. С. С. Р. форму «демократії» — систему рад із багатоступневими виборами, а фактично з призначеннями правлячої партії, бо ця форма «виросла з народних потреб», «безумовно прищепилася в народі», і саме вона, на їх думку, усуває небезпеку західньої демократії, себто, панування групи політиків-професіоналів, у чому й полягає многопартійність***). Західньо-європейський демократичний правовий лад — каже ідеолог евразійства від державного права, проф. Н. Алексєєв — нікуди не годиться, тому, що громадяне при такому ладі думають лише про свої права, й ніхто не хоче признавати обов'язків; правовий лад західньо-європейської демократії є кепсько прикрита анархія. І реакцією на той лад є евразійський ідеал — система обов'язків і повинностей. Це значить — додамо від себе — скрайній етатизм із оберненням людности в державних кріпаків.

Приймаючи існуючу систему совітів, евразійці сполучають її з силь-

*, «Евразійство», стор. 50

***) Там таки, стор. 52.

***) Там таки, стор. 52

ною центральною владою, що мусить бути народньою. «При певних умовах» — кажуть вони — «ненародньою може бути й найдосконаліща з теоретичного боку республіка. І рівно народньою (демотичною) може бути й абсолютна монархія, а поготів і завжди православне російське царство (sic! О. М.), як найліпша форма державного єдинства Євразії»^{*)}). Як бачимо, держава євразійців має бути не республіка, а — царство, себто — на чолі має бути цар. Отже, Москва для них по старому — як сказав би Драгоманів — «гніздо влади царів і претензії дати «дряхлому західньому світові» видовисько абсолютно самобутнього розвитку». Продовжуючи «давнє московське «пренебреженіє» до іновірного Западу» в усіма його «порожденіями» від латинського хреста аж до англійського парламенту — євразійці негативно ставляться до конституційної й парламентарної форми монархії. Такі форми мають звязок із ненависною для них західньо-європейською демократією, що не може дати євразійцям вимріяної ними сильної влади. А тому царство євразійців може бути лише абсолютною монархією, з необмеженою диктаторською владою. Ось так два «кїти» — православя та народність, доповнено третім — самодержавієм. Бачимо як із туману євразійської фразеології, знова з'являється на світло денне «триєдиний» догмат Миколи І., бачимо, що політичний ідеал євразійства — це гальванізація ідей, висловлених ще перед 100 роками. Отже, Україні, в концепції євразійства складовій частині Євразії, знова припадає щастя мати російського царя. А чим були російські царі для неї — добре відомо: Олексій Михайлович, що — зрадив свого союзника Богдана Хмельницького, Петро І., що — започаткував систематичний державний централізм, Катерина, що — звеліла в 1764. р. «Малую Росію» і інші країни^{**)} «легчайшим способом привести к обрусенію», що знищила Запорожя, затвердила кріпацтво, й роздарувала... українські землі..., Микола — прозваний Палкіном, Олександр І — указ 1876. р. і інші... «Російські царі — писав Костомарів р. 1860. — ніколи не були царями вільних народів, а «всепожирающей» татарсько-німецької московщини». А Драгоманів у р. 1882. сказав, що в усіх країн Росії «монархічні ідеї найслабші, а республіканські найсильніші на Україні».

Як же, виходячи з засад православя, самодержавя й народности, ставляться євразійці до немосковських народностей? Засаднично й тут вони зупиняються на тім, до чого дійшла й большевицька влада: вони приймають совіцьку «федерацію». Щирі прихильники федеративного принципа, як наприклад, великий оборонець його Драгоманів, у тім принципі вбачають неґацію єдинства Росії чи єдинства «русского народа», вважаючи, що замість «русский народ» слід говорити «народи Росії». Для євразійців є один євразійський нарід і до такого уявлення вони й припасовують квазі-федералізм, що ним є «федералізм» совіцький. Самовизначення народностей С. С. С. Р. на основі засад Вільсона і боль-

^{*)} Там таки, стор. 54 і 56.

^{**)} Од петровсько-катеринської централістичної політики навіть донські козаки склали пісню, яка зачинається словами:

«Нынче годы не такіе
Не такіе — тяжелые
Тяжело жить под Москвою»...

шевики, і евразійці однаково вважають за «надзвичайно загрозливе явище, чи не найнебезпечніше для будуччини не тільки совіцького режиму, але й майбутньої Росії**»). На думку евразійців гасло самовизначення народів не несе з собою миру, а розвднує, викликає вороженечу, ставить самі народи, що переняті тим гаслом (! — О. М.) у невідгідне положення, одне слово — воно є зло. «Хібаж таким націоналізмом — каже проф. Алексєєв — не підтримується зненависть інтелігенських українських кол до всього російського»*)? Евразійці зостаються при большевицькій федерації, ніби то при засобі пірвати «з тенденціями безумного русифікаторства». А на ділі тому, що совіцька «федерація» таксамо не охороняє народів сучасної Росії від — безумного русифікаторства, як і те, що большевики переіменували Росію в С. С. С. Р. а евразійці, наслідуючи їх, з Росії роблять Евразію.

Евразійські ідеологи добре знають совіцьку «федерацію». На основі союзної конституції С. С. С. Р. од 6. VII. 1923. оден із верховних органів союзу — Центр. Іспол. Комітет — складається з а) союзного совіту, і б) совіту національного. Останній, на основі федерального принципу, має репрезентувати національні республіки й автономні області. Одначе субектом федерації виступають не національні республіки й автономні області, якто малоб бути, а — кляса «трудящогося і експлуатіруємого народа», що прагне... комуністичного ідеалу, як відомо, ультра-централістичного. Тою клясою кермує єдина, характером своїм — московська, централістична комуністична партія, чи правильніш — диктатура центру. До того над «Совітом національностей» існує ще й єрархично найвищий орган С. С. С. Р., цілком унітарний, що має назву «Союзний Сезд Советов», що його обірають совети, а не федеральні частини Союзу. Союз необмежено може видавати які схоче закони для окремих частин федерації, тоді як ці останні лише тоді, коли центр не встановив загальних норм. Рівнож треба взяти на увагу, що гарантією прав національного розвитку все були й є політичні права населення та організація самоуправління, що обмежує й урівноважує централізм; тоді як у С. С. С. Р. про право людини і громадянина нема й мови, нема також і ніякого самоуправління, а тільки адміністративні управління: сільрада, волосний, повітовий і губерніяльний ісполкоми. З «націоналізмом меншин» большевики знайшли ще спеціальний засіб боротьби в т. зв. економічнім раіонуванні. Тим раіонуванням створені великі адміністративні одиниці — краї не за національною ознакою, а за ознаками економічно-географічними, до складу яких національні області або їх частини входять, як підлеглі члени. Постанови економічних рад тих країв у ділянці економічних питань є обовязкові для державних органів республік, що входять до складу раіону.

Коли після всього цього совіцька «федерація» все ще є федерацією, то що тоді не буде федерацією? Евразійці добре розуміють, що така «федерація» власне є грою словами, макіявелістичним засобом продовження існування Росії, яко тюрми народів і «агльомерату накрадених провінцій». У нас найбільш послідовним прихильником федерації (без

***) Н. Н. Алексєєв, стаття «Советский федерализм» у збірн. «Евразійський Временник», кн. V., Париж, 1927, стор. 252.

*) Там таки, стор. 258.

лапок) був проф. Драгоманів, але коли він стояв за федерацією (що мала поширюватися на цілий світ), то при умові найширшої політичної волі: при забезпеченні прав людини й громадянина та при найширшій самоуправлінні з низу до гори; без них бо й він — сепаратист і самостійник. Сучасне ж покоління українців має підстави в кожній федерації з Москвою бачити большевицько-євразійський тип «федерування». Той тип «федерації» знаходить таку оцінку з боку напр. кавказців: «Євразійці — це нове обличчя російського імперіялізму, сповитого серпанком дури-світської теорії, що нею російські націоналісти силкуються врятувати спадщину царської влади від дальшого розкладу»*)... З приводу євразійської форми «федерації» польський автор Уздовскі слушно говорив, що «євразійство орієнтується на стару православну, націоналістичну Москву, столицю Василів і Іванів, що перемогала і підбивала під себе народи не для того, щоб нагороджувати їх благами федерації... Москва — це насамперед російська Москва, спадкоємниця Чингіс-Хана, що тисячами дзвонів оповіщала про свою могутність переможеним народам, закохана у свою владу над ними; Москва — це рівночасно третій Рим, що з висока дивиться на всі народи та держави»...

Політичний централізм євразійців буде зберігати можливості унітарної, єдиної культури Євразії. «Симфонічність» тої культури, як виложено вище при розборі євразійської ідеології, означає панування, власне, московської культури. Цим уже окреслена й політика щодо не-московських національних культур Євразії. Не зайвим, однак буде навести погляди євразійців на українську культуру.

Відомо, що з України в XVII. і XVIII. в. в. пішли до культурно-низчої Московщини українські інтелектуальні сили-фахівців із самих ріжних ділянок знання. Переможена фізично Україна перемогла переможця культурно. Але таке позбавлення мозку нації ослабило сили українського народу, а поповнити їх з середини перешкаджав гніт Московщини, що з утратою незалежності України поширився й на культурну ділянку; той гніт в XIX. в. зденаціоналізував освічені кляси на Україні, одтягнув їх од українських мас та поставив їх у становище чужинців супроти власного народу. Наш нарід став народом мужиків. Покинуте верхніми шарами «українське селянство жило й живе — писав у 1881. р. Драгоманів — зовсім не без своєї, хоч правда старосвітської культури: чесна сімья, чесна хліборобська праця, громадське впорядкування спільних справ, — ось підвалини цієї культури». В житті, звичаях і думках український селянин стояв і стоїть вище від московського і польського. Тимчасом учні тамерлянщини — великороси, що в XVII.—XVIII. в. були «духовими холопами України», порісши в пірря, в XIX. в. почали, за виїмком одиниць, подібно трактувати українців у відношенні до себе. Позбавлена своїх освічених верств українська народність стала об'єктом призириства. «Назва хохол, що її москалі дали козакам за їх оселедці, стала синонімом дурака» (Костомарів). З передових культурних країн Європи Україну відсунули на другорядне місце.

Як повз ті історичні факти проходять євразійці? «Бачите» — кажуть євразійці устами Н. С. Трубецкого — «та культура, яка з часів Петра

*) Стаття Вассан-Гірея Джабатто в варшавськiм щоденнику «Głos Prawdy», з 4. III., 1921.

живе й розвивається в Росії є органічне й безпосереднє продовження не московської, а київської, української культури»^{*)}). Ця українізація великоруської духової культури відбулася в XVII—XVIII в. в. наслідком чого витворилася «єдина російська культура післяпетровського періоду... українська своїм походженням; але російська державність була своїм походженням великоруською»^{**}). Так склалася сучасна спільно руська (общерусская) культура... «всіх частин руського племені» — великорусів, білорусів, українців. Не великоруська, як твердять «деякі оборонці українського культурного сепаратизму», а саме — спільноруська. В генезі своїй вона пішла від «духової українізації Великої Росії»; в її розвитку «поруч із великоросами приймали активну участь і українці, і саме такі, що не цуралися своєї приналежності до українського племені», як Гоголь, Костомарів, Потебня та ин. Отже, російська культура після-петровського періоду є «спільноруська», і «українцям вона не чужа, а своя».^{***})

Повстає питання: чи має й на далі лишатися «спільноруська культура» чи ж, навпаки, мають повстати культури окремі для кожної відноги «руського племені»? Чи має існувати окрема самостійна українська культура? Відповідь уже, очевидячки, впливає з того, що «спільноруська культура», мовляв, й для українців «не чужа, а своя»! Хто має вже «свою» культуру, не потребує забавлятися творенням ще одної. Але даймо слово самому ідеологові євразійства. В його відповіді знайдемо «оригінальну» теорію «двобічності культур». Кожна культура — каже він — мусить мати два боки; оден звернений до конкретного етнографічного народнього фундаменту, другий — обернений до верхів духового й розумового життя; в російській, чи там «спільноруській» культурі тільки оцей верхній бік задовольняв. Уявимо тепер — говорить Трубецкой — що «всю спільноруську культуру на теренах України замінили б новоствореною (?? О. М.), суто-українською культурою, якаб не мала нічого спільного з попередньою спільноруською. Населення України стане перед конечною потребою вибирати («оптірувать») ту чи иншу культуру». Тому, що російська культура до народніх низів «не була приладнена», а українська культура приладнює свій низчий поверх до конкретного етнографічного фундаменту — народні низи будуть «оптірувать» її; а що ж кваліфіковані верхи, себто, найбільш якісна й цінна з огляду культурної творчості інтелігенція? Інтелігенція України буде «оптірувать» українську культуру тільки тоді, коли її «верхній» поверх буде відповідати вищим духовим вимогам кваліфікованої інтелігенції України й то куди більше, ніж відповідний бік російської, чи там «спільноруської» культури. Для теоретика «дволикої культури» є ймовірним, що українська культура задовольняюче пристосується до народніх корінів; зате для нього цілком неймовірно, щоби вона могла успішно конкурувати з російською культурою в задоволенні вищих духових вимог. Тому інтелігенція України, на його думку, стане «оптірувать» «общеруську» культуру, розуміється за виїмком тої частини інтелігенції, що буде ненавидіти все російське. Однак ті, що з ненависти виберуть укра-

*) Н. С. Трубецкой, ст. «Евраз. Временик», кн. V., Париж, 1927, стор. 617.

***) Там таки, стор. 170.

***) Там таки, стор. 174.

інську культуру, будуть її творити «из рук вон плохо», тенденційно і навіть не-національно (!), коли мова про українство, бо будуть творити «байдуже яку культуру, тільки щоб не була вона подібна до російської». «Створена в таких умовах «українська культура» (лапки автора) не буде виявом індивідуальної природи української національної особистості». І щоб українцям не опинитися в такому скрутному становищі, в майбутньому — каже Трубецкой — українська культура повинна «не конкурувати зі спільноруською, а доповнювати її», — себто — «українська культура мусить стати індивідуацією культури спільноруської»†). Отже, українська культура булаб собі культурою українського простого люду, а «общеруська» — інтелігенції всіх народів Росії, в тім числі і українського. А щоб ця євразійська культура єдина на горі й диференційована в долині являла собою єдину систему, її базою має бути православна віра, отже — вона має стати оцерковленою з гори й до низу... Автор констатує, що на Україні нині просто панує стремління до повного сепаратизму, оперте на політику совітів, які ніби культурним сепаратизмом хотять обезброїти сепаратизм політичний, і — на впливі галицької інтелігенції. Щож до Галичини, то євразійці розглядають її, як землю, заселену «східньо-славянським племенем, яка становить природне географічне продовження євразійської території», хоч історично її населення й підпало під «владу латинян». «Національна самосвідомість галичан» — каже Трубецкой — «цілковито «ізуродована» і многовіковим «приобщенієм» до духу католицізму, і польським поневоленням, і тою атмосферою провінціально-сепаратистичної національної (точніш язикової) боротьби яка така характеристична для колишньої Австро-Угорщини*)». Українізація на Великій Україні, пише Трубецкой, «обертається в якусь то самоціль і породжує неекономну й недоцільну розтрату сил**»). Творення української культури для нього не підлягає неґації лише під умовою, що українська «індивідуація» прибере форми варіанту, підпорядкованого російській культурі.

Як бачимо євразійське заховання «общерусского» типу культури й загально-державного типу «общеросів» наслідуює ідеологію бл. п. ретроградних «Московскіхъ Вѣдомостей» 80-х років. Час, уже здавалось би, москалям покінчити з «общеруською» культурою. Та й самі вони іноді договорюються до здорової думки, а власне, що «мійська культура, матеріальна й духовна має бути органічним продовженням сільської***»). Але прикласти її хотять вони до самої лише московської, що вже ген погім стане загально-євразійською. В нас, коли в й матиме місце таке продовження сільської культури на міста, щоб і вони стали українськими, то це вповні органічне явище. Навпаки, загально-євразійська культура міст серед української культури сіл означала б розрив, прірву, між містом і селом, і була б явищем неорганічним.

Хтож сьогодні з щирих синів України піде назустріч євразійській пропаганді розриву української інтелігенції з українськими масами? На продовження того трагічного розриву, що існував у ХІХ. й на почат-

†) Там таки, стор. 179.

*) Там таки, стор. 183.

***) Там таки, стор. 184.

***) «Євразійській Сборник», кн. VI, 1929, ст. 36 — од редакції

ках ХХ. в., коли «всеросійство» було зробило українську інтелігенцію чужою для свого народу й у себе вдома! Роздумуючи над фатальними наслідками того розднання для України, навіть Драгоманів якось сказав: «Найрадикальнішим засобом... для відновлення на Україні звязку освічених кляс із народом українським було б, розуміється, відновлення політичної самостійности України»†). Помимо нас — хто з інших невеликоруських народностей Євразії добровільно згодиться на роздвоєну культуру? Щодо нас, то погляди євразійської ідеології базуються головне на тенденційнім закриванні очей на сучасний рівень української культури. З ними припустимо було виступати, маючи на увазі Наддніпрянську Україну, хіба що ще перед першою революцією, до 1905. р., але пізно, надто пізно виступати тепер, коли відмовлення української культурі, що продовжує сільську в синтезі з усесвітньою, самостійности та повної її рівноправности з московською не відповідає ні її сучасному станові, ні буйним перспективам її розвитку. Нам байдужа та «інтелігенція України», про яку говорить Трубецкой і до якої належить чимало ідеологів євразійства; ця інтелігенція, виконуючи русифікаторське діло, безповоротно «оптірувала» московську культуру. Українська ж інтелігенція завжди «оптірувала» українську культуру й боролася за неї; вона вибрала свою культуру не тільки через... порівняння з російською та іншими культурами; українська культура, як єдина й однаково рідна духовим верствам і простонароднім низам, була, в й буде найліпшою зброєю інтелігенції в її службі низам і способом поповнювати її ряди новими силами з самого глибу народнього. Зрештою євразійцям не слід забувати, що «общерусізм» інтелігенції передвоєнної Росії, що відіграв денационалізаційну роль для меншостей б. Росії, усупереч його аполітетам і самим «общеросам», не був усеж досить національним і в відношенні до самого великоруського народу. «Росію згубила — як каже академік проф. Струве — безнаціональність інтелігенції, єдиний у світовій історії випадок забуття національної ідеї мозком нації». Євразійці самі не йдуть далі тим шляхом, але закликають іти ним немосковські народности, в тім числі насамперед українську.

Знаряддя й ознаки нашої культури — українська мова, на погляд євразійців, що його висловив їхній лінгвіст, знов таки той самий Трубецкой, так мало різниться від великоруської, що українцям, власне, не було пекучої потреби «створювати собі осібну літературну мову, відмінну від російської». «Всі східні славяне — великоруси, малоруси й білоруси — прекрасно мігли обійтися одною літературною мовою». Українські інтелігенти що «ратували» за створення самостійної української літературної мови... не хотіли природньої схожости її з російською літературною мовою... а створювали свою літературну мову виключно на основі народнього говору, при тім так, щоб та мова, як можна менше походила на російську. А тому що словник української народної мови не вистарчав, то прийшлося «примкнути» до якоїсь вже існуючої літературно-мовної традиції... і «примкнули» до традиції польської літературної мови... Сталося «неприродне» явище*), не самотности, а... штучности.

†) М. Драгоманов — «Политическія сочиненія», т. II, 1906, Париж, ст. 247.

*) Н. С. Трубецкой: «К проблеме», 1927, стор. 72—78

Як бачимо, визначення місця українській мові в концепції євразійців випливає з їх поглядів на українську культуру. Позиція євразійців — це позиція московських славянофілів кінця 50. і початку 60. років минулого віку — Ів. Аксакова, Вол. Ліманського та инш.: захвати великоруську мову, як мову «общества» для т. зв. інтелігентних читачів всієї Росії, а поруч із тим хай собі існує українська мова «для домашнього обіходу» та хай нею видають елементарні книжки для читачів із українського «простонароддя». Блаженної пам'яті реакціонер Катков колись запевняв, що український рух — це діло інтриг поляків. Нині росіяне, навіть такі, як Мілюков, твердять, що це інтрига німців. Але чи не відгуком катковщини є твердження Трубецького, що українська мова наслідок — польську? Пригадується, як у петербурзькій «Гражданіне» з 1875 р. писали, що українська мова — це «мішанина будови російської й польської мови». Цей погляд вже давно розбито працями Максимовича, Потебні, Житецького, Лавровського, Мікльосіча. Напр., проф. Лавровський доводячи, що українська мова рівно самостійна, як і інші мови славянські, до речі вбачав більшу близькість її з сербською, ніж з польською мовою. Зрештою, не так це все важливо. Важніше те: саме тому, що наша література розвинулася на основі народнього говору і через те найбільш надається для розумового розвитку й морального піднесення мас, ми щасливо уникли того, на що слабує російська література й що визначний російський критик Добролюбов висловив у таких словах: «Адже в нас (великорусів — О. М.) мова книжної літератури власне не російська, і через сто літ з нас, розуміється, будуть таксамо сміятися як ми сміємося нині з мови асамблей петровських часів. А сміємося саме тому, що посунулися по шляху до народньої великоруської мови». Оден із євразійців щодо цього так вихватився: «мешканці Марса, мабуть, легше могли б розуміти мешканців Сатурна, ніж розуміли оден одного інтелігент і мужик». А чого ж, як не цього, добиваються євразійці для України на майбутнє? Автім ясно, що заховання окремої російської мови для інтелігенції підтримувало б тільки монополію привіліюваної «офіційної» народности, а в української, білоруської й інших народностей Євразії однімала б їх інтелігенцію — природніх провідників мас. Хтож згодиться, за приписом євразійців для якоїсь «наднародньої» мови, допустити повторення розриву інтелігенції з народом *ad maiorem gloriam* Євразії? Годимося, що російська література розвивалася й українськими вкладками, добровільними, а ще більш підневільними; рівнож годимося на це, що вона ще й досі багатша за українську, що на Східній Україні звільнилася від ланцюхів щойно за революції 1917 р. Але дивно, коли й досі «багатство російської літератури» виставляють аргументом проти стремління вивести зі зубожіння літературу українську. На це б можна відповісти словами Драгоманова, писаними ще у р. 1882, з приводу перекладу Гете і Шекспіра українською мовою: «Українська мова багатством, красою і гнучкістю форм не уступає ніодній із сучасних літературних славянських мов і зовсім не така вже бідна, щоб нею тяжко було передавати глибину філософічної думки й змальовувати високохудожні образи. Це не мова тільки простонароддя, як запевняють московські «невсжди», а мова цілої нації, якої політична майбутність ще попереду»*).

*) М. Драгоманів, «Политич. сочин.», т. II, 1906, стор. 599.

Федерально-культурні й мовні інтенції євразійства міцно пов'язані з їх поглядами на сучасний стан большевицької Євразії. Майже в усіх ділянках державного життя — кажуть вони — слід виходити з того, що вже склалося, бо в суті речі воно склалося не кепсько, завдяки «мудрости російського народу», а не комуністів — цієї «слухняної зброї в руках народньої стихії». Все це потребує не руйнації, а тільки розвитку й очищення від комунізму*). Принявши спершу революцію, євразійці прийняли й совіцьку владу й большевицький режим. Вони вважають — устами, напр., проф. Карсавіна, — що совіцький режим «в пределі — подліное народоправство», де нарід іде за своїми ватажками, що їх він сам зі себе витворив»..., він є «широю демократією»... «Совіцький режим» — пише Трубецкой — «не тільки справжнє народоправство, але вперше здійснена ідеократія, коли правлячий шар складається не за ознакою високого походження чи багатства, а за ознакою своїх переконань, свого світогляду»... На думку євразійців, за большевиків у науці набрав значіння «синтетичний момент, що, здавалося, загинув був у науковій спеціалізації останніх десятиліть»... У ділянці народньої освіти євразійцям до вподоби, що большевики зробили її функцією держави.

Дарма сперечатися, чи справді диктатура жменьки, а то й одної особи, над погорджуваною масою, є «подліним народоправством». Не нам рівнож радіти, як то роблять євразійці, в відновлення військової величі Росії, якої, правда, вистачає, щоб душити Україну, але не на те, щоб воювати з модерно-мілітарними державами. Щож до «синтетичности» в науці, то євразійці не бачуть, що її поставлено на службу нечуваній монополії соціального знання в марксієвсько-ленінському дусі, що рівнозначне знищенню соціальних наук. Рівнож не бачать вони негативних боків у тім, що освіту зроблено «функцією держави» большевиків, чим спантеличено цілу людську генерацію ленінсько-марксистською матеріалістичною доктриною; можливо тому не бачуть, що ту «функцію» сподіваються перебрати до своїх рук, щоб пантеличити населення своїми ідеями євразійства...

Чимало євразійці приймають також і з того, що повстало в С. С. С. Р. в ділянці соціально-економічній, намагаючися підвести під це свої підвалини. Так, євразійці вважають, що большевики свідомо ведуть боротьбу з капіталізмом, а підсвідомо й конкретно з європеїзмом, зокрема з європейським соціалізмом. Це покривається з євразійською негациєю і європеїзму, й соціалізму. Соціалізм для них — це «породження романо-германської культури, духом своїм зовсім чуже євразійству**»), бо основою останнього є православ'я, а «православ'я противне соціалізові***). Одкидаючи принципово соціалізм, усеж євразійці в основній позиції соціалізму — щодо права власности виразно наближаються до нього. Їх філософ С. Франк, наприк., твердить, що «ніяке взагалі право власности — ні приватне, ні загальне — не має підстав безпосередньо в моральнім житті»... Навязуючи до поглядів визначних західньо-європейських і російських юристів, що в «русского» народі західня ідея власности не існує, євразійці думають, що селянин, «без огляду на свій го-

*) «Євразійство», стор. 57.

**) «Євраз. Временник», кн. IV., 1925.

***) «Росія і латинство», збірник, 1923., Берлін, стор. 21.

сподарський егоїзм примириться зі справедливим обмеженням його прав», і що в «руській» правосвідомості «власність звязана з обов'язком в відношенні до цілого й має значіння функціональне»***). «В Росії — кажуть вони — «власність завжди розглядалася з погляду держави, яку до того ще розуміли релігійно-етично†). «Ми говоримо» — читаємо далі — «про «функціональну власність», чи про власність, зумовлену державою, себто, яка впливає з неї і звязана обов'язками в відношенні до неї». Таке своє відношення до власности евразійці відмежовують од соціалізма; однак, треба зазначити, що таке розуміння власности покривається з поглядами, що панують нині на «гнилім» Заході: ідея власности, як функції, це — ідея європейська††). Вони стоять на тім, що революція піднесла «свідомість першенства державної ділянки» й тому держава мусить виразно «формулювати принцип функціонального значіння власности», підкреслюючи обов'язки тих, хто користуватиметься з власности. На наш погляд, не революція, а світова війна піднесла свідомість першенства публичного моменту над приватним в інституті власности а ще «військовий соціалізм» безповоротно поховав ідею святости й недоторканости приватної власности. Але евразійці виходять тільки від тих ударів по інституту власности, які завдала йому большевицька революція. Створене революцією співвідношення політичних сил суспільних груп і новий мастковий перерозподіл вони розглядають, як неусувальний факт, як факт, що в багатьох випадках вийшов «із мерзоти і злочину». «Але коли вже мерзоті і злочинів дано з ласки Божої» — кажуть вони — «обернутися в об'єктивний історичний факт, — треба визнати, що признання того факту не протирічить Волі Божій*)». Вони остаточно й безперечно визнають доконаний факт — перерозподіл власности, як воно склалося наслідком революції. «Держава» — кажуть вони — «мусить удержати за собою захоплене большевиками *dominium directum* і всіми засобами охороняти землеволодіння, як *dominium utile*». Евразійці проголошують боротьбу приватньо-власницьким тенденціям встановлення «священного й недоторканого права приватньої власности». Проголошення нових землевласників власниками в розумінні суб'єктів священого й недоторканого права — вони вважають за «смертельний удар по правосвідомості», бо тоді «принцип приватньої власности стверджувало б шляхом цинічної його негації», це було б... торжеством сили..., а «також негацією історичної правди російської революції». Але на державу вони накладають обов'язок обороняти право індивідуального володіння, як «право індивіда на державно-корисний труд, що має володіння», бо, кажуть вони, теперішній економічний розвиток «зв'язаний з індивідуальною економічною ініціативою й із забезпеченням од замахів індивідуальним господарством**»). Конкретно кажучи, евразійці стоять на досягнутій у процесі революції націоналізації землі в істотним для неї індивідуальним землекористуванням, приймаючи той стан річей, який

***) «Евразійство», стор 66 і 67.

†) Там таки, стор. 67.

††) Див. О. Мицюк, — «Усуспільнення земельної власности після світової війни», Записки Укр. Госп. Академії, ч. II., 1929.

*) «Евразійствс», стор. 68 і далші.

***) «Евразійство», стор. 68 і далші.

склався на десятий рік після революції, тільки без совіцьких совхозів і колхозів і без совіцької пресії на індивідуальні селянські господарства.

Євразійці допускають деяке державне втручання в царину промисловости та торгівлі. «Народне господарство... не може бути засновано ні на чистім універсально-діючим принципі навмисної організованости (плянового господарства)... ні на чистім і рівно ж універсально-діючим принципі анархічної взаємодії відокремлених суспільних атомів, а тільки на живій взаємодії індивідуально й суспільно-діючих сил»**)... «Комуністи й соціалісти вимагають одного — державного господарювання, ліберали й консерватори другого приватного господарства. Євразійці беруть — каже їх економіст П. Н. Савицький***) — одне і друге. Їх система — це своєрідна державно-приватна система», де поруч із державною промисловістю має існувати і приватня†), однак не на засадах економічної свободи в дусі лібералізма, а на основі регулювання, сполученого з розв'язкою соціального питання. Для розв'язки останнього питання — зменшення соціальних антагонізмів через розвиток кооперації, участь робітників у прибутках підприємств і в управлінні ними, та через державну організацію виробництва й торгівлі їм замало; це для них паліятиви. Більше значіння для них мають «змішані підприємства», себто, такі, де держава виступає пайщиком; таких форм підприємств — додасмо від себе — уживають і совіти. Та далеко більші надії кладуть євразійці на нові форми, особливо італійсько-фашистівські, що їх і беруть собі за взірець. Наслідуючи фашизм††) євразійці соціальне питання не ототожнюють із робітничим; виробництво має служити вищому єдинству — нації, й тому за прикладом фашистівських корпорацій вони надають функціонального значіння і робітникові, і капіталістові. Держава мусить регулювати і контролювати свободну ініціативу й конкуренцію не з погляду робітника й капіталіста, а з поглядів інтересів цілого. Все це здійснюватиме «колективний унутрішній Бонапарт», себто, урядова, монопольна, євразійська партія.

Як і фашисти та большевики, євразійці з погордою ставляться до людської маси. Маса — «нечинна»; щоб вона стала іншою повинен бути штовханець від «віруючих» і «волящих» особистостей, що тільки й є першим двигуном і самостійним діячем. «Горячі й «одаренные» патріоти завжди, з конечности нечисленні, є справжні автори історії, некороновані «водители» нації*). Вони й дадуть «колективного Бонапарта», що ним буде урядова, монопольна євразійська партія. Масам жеж полишають національний інстинкт і слухняність. Особливо цінним у народнім світогляді вони вважають «покірність волі Божій», ідеалізацію царської влади..., побожність, обряд, ці риси, на їх думку, дають народ-

**) С. Франк: «Современность і соціалізм», Евраз. Врем., кн. V. стор. 279. 1927.

***) Що правда й співробітник органу «Укр. Наук. Інституту» в Берліні, що видрукував його статтю про степову культуру в районі нинішньої України (див. Abhandlungen des Ukr. Wissenschaftliches Institutes in Berlin, B. II. 1929.), яка, до речі, стрінула знищуючу критику в статті п. В. Щ. у Л. Н. В., кн. II. 1930.

††) Див. нашу працю — «фашизм», Прага, 1930.

†) «Евраз. Временник», кн. V., стор. 307.

*) «Евраз. Временник», кн. III., 1923 стор. 59.

ньому фундаментові стійкість і, з погляду національної культури, дуже й дуже цінні*). Отже, маса має бути сирію глиною, з якої «колективні бонапарти» мають ліпити, що схочуть...

Як бачимо зі стислого огляду євразійства, воно у своїй «науковій» будові еклектичне, бо бере потроху звідусюди: з ідеологією абсолютного царизму, реакційної катковщини, такогуж московського централістичного славянофільства, централістичного соціалізму, більшевизму, зрештою — фашизму... Людську особистість у ньому приковує крайній етатизм; права людини й громадянина знехтовано. Не-великоруські народности віддано на поталу фатальній спадщині державно-централістичного московського думання і виховання, фікції єдності й одноманітності Росії, конкретно — великоруській державній народности. Євразійство є одбиттям московського «восточнічества», монархізму, панправославизму, централізму, шовінізму та імперіялізму. Соціяльна програма з аграрним соціалізмом є рафіново-демагогічна, що спекулює на притягнення на свій бік темних низів; такою самою є й його «федерація» для не-великоруських народностей і окремих областей. У його головомонній, іноді містичній і аж надто претенсіональній фразеології, розрахованій на «втирання очків**»), багацько макіявелізму. Воно відбиває загострене нині націоналістичне почуття великоруських елементів по обидва боки червоного кордону, будучи реакцією на комунізм і матеріялізм та свого рода «ідеалізмом», і на наш погляд, має вигляди повести за собою ширші маси великоруського народу***).

До українських визвольних змагань і таких самих прагнень інших не-державних народностей С. С. С. Р. та до течій «областнічества» євразійство відверто вороже. Воно не для нас і, гадаємо, не для інших народностей, що волею історії перебувають нині під одною з великоросами стріхою, а яким євразійство готує роллю не субекта своєї долі, а обекта його агресивних мрій. Всі ці народности євразійство, як і споріднений із ним «російський націонал-максималізм», лише пориває до сепаратизму та доводить і стверджує слушність їх самостійницьких прагнень†).

*) Там таки, кн. IV. 1925., стор. 74.

**) Що це євразійцям часом вдається, показують статті про євразійство в «Вільнім Козацтві» (ч. 32 і 43—44), де, напр., інж. Бейсуг ставиться до нього, як до «дуже оригінальної» (? — О. М.), ... власної (?)... програми та вважає його за вчення «наднаціональне» (!).

***) Хоч на сьогодні воно розколалося на дві частини, при чім одна з них дуже наблизилася до більшевизму.

†) Цю працю заслухано, яко доклад, і продискутовано в нашій семінарі політичної економії при Укр. Господ. Академії (Подєбради) і в Укр. Правничім Т-ві (Прага).

З ЕВРАЗІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

1. «Исход к Востоку». Утверждение евразийцев, кн. I, Софія, 1921.
2. На «путях». Утверждение евразийцев, кн. II, Берлін, 1922.
3. «Россия і латинство». Сборник статей. Берлін, 1923.
4. «Евразійській Временик», кн. III, Берлін, 1923.
5. Теж, кн. IV, Берлін, 1925.
6. «Евразійська хроника», вип. I—VIII, Прага—Париж, 1924—1928.
7. С. Л. Франк. — «Религия и наука». Берлін, 1925.
8. А. С. Хомяков. — «О церкви» з передм. Карсавина. Берлін, 1925.
9. Л. П. Карсавин. — «О сомнении науке і вере». Берлін, 1925.
10. И. Р. — «Наследіе Чингис-Хана». Берлін, 1925.
11. С. Л. Франк. — «Основы марксизма». Париж, 1925.
12. Комплектованіе красной арміи. Париж, 1926.
13. «Евразійство». Опыт систем. изложения, 1926.
14. П. Н. Савицкий. — «Географич. особенности России, ч. 1. Растительность и почва, 1927.
15. Він же. — «Россия — особый географ. мир». 1927.
16. Кн. Н. С. Трубецкой. — «К проблемѣ русскаго самопознания». Сборн. стат., 1927.
17. Г. В. Веркадский. — «Начертаніе русской истории».
18. Д. Н. Иванцов. — «Рабочій вопрос».
19. Л. П. Карсавин. — «Введение в Европовѣденіе».